

kıh konularından müt'a, belli namazların sürekli biçimde cem'i, namazda Kerbelâ toprağından yapılan mühür üzerine secde edilmesi, gaybette cuma namazının farziyetinin düşmesi gibi hususların ilk dönem Şiiliğinde mevcut olmadığını ifade etmektedir (eş-Şî'a ve't-taşıh, s. 9-151). On dört asırlık İslâm tarihi boyunca müslümanların çoğunluğu tarafından çeşitli devletlerin kurulduğuna, fetihlerin yapıldığına, irşad faaliyetlerinin gerçekleştirildiğine ve medeniyetlerin geliştirildiğine dikkat çekilerek bunların temelini haksız hilâfet, gasp ve zulme dayandırmanın nas ve tarih bakımından kabul edilebilir olmadığı belirtilmektedir (Topaloğlu, *Emâli Şerhi*, s. 82-83).

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *el-Ösmâniyye* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1374/1955, s. 44-95, 122-128, 130-133; Gazzâlî, *Feđâ'ihu'l-Bâ'tıniyye* (nşr. Abdurrahman Bedevî), Beyrut 1383/1964, s. 37-54, 57-72; Zehebî, *el-Müntekâ min Münhâci'l-i'tidâl* (nşr. Muhibbüddin el-Hatîb), Riyad 1413, s. 318-495; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd* (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut 1409/1989, V, 232-320; Makrîzî, *el-Hıta*, II, 362; Mahmûd Sükrî el-Âlûsî, *Muhtasarü't-Tuhfeti'l-İsnâ'aşeriyye* (nşr. Muhibbüddin el-Hatîb), Kahire 1387, s. 138-208, 297; I. Goldzîher, *el-Akîde ve's-Şerî'a fi'l-İslâm* (trc. M. Yusuf Mûsâ d.ğr.), Kahire, ts. (Dârü'l-kitâbi'l-Arabî), s. 215; Ahmed Emin, *Fecrül-İslâm*, Kahire 1969, s. 266-276; J. Wellhausen, *el-Havâric ve's-Şî'a* (trc. Abdurrahman Bedevî), Küveyt 1978, s. 112, 168, 170; İrfan Abdülhamîd, *İslâm'da İtikadî Mezhepler ve Akaid Esasları* (trc. M. Saim Yeprem), İstanbul 1981, s. 16, 22-24, 50-54, 109-120; Ahmed Mahmûd Subhî, *ez-Zeydiyye*, Kahire 1404/1984, s. 578; M. Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, London 1985, tür.yer.; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi: Giriş*, İstanbul 1985, s. 248-261; a.mlf., *Emâli Şerhi*, İstanbul 2008, s. 79-84; Mûsâ el-Müsevî, *eş-Şî'a ve't-taşıh*, [baskı yeri yok] 1408/1988, s. 9-151; Fethî Muhammed ez-Zağbî, *Gülâtü's-Şî'a*, Mekke 1409/1988, s. 395, 500-502, 584-586, 608, 684; Yusuf Şevki Yavuz, "İmamiyye'nin Usûlü'd-dîn'e ilişkin Görüşlerinin Değerlendirilmesi", *Millîterarası Tarih ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İstanbul 1993, s. 667-687; Ethem Ruhi Fiğlalı, *Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri*, İzmir 2004, s. 113-198.

MUSTAFA ÖZ

Literatür. Hz. Ali ve evlâdına yönelik siyasi taraftarlık şeklinde ortaya çıkıp kısa zamanda bir mezhep durumuna gelen, ardından birtakım gruplara ayrılmak suretiyle farklı coğrafyalara yayılan Şîa genel İslâm tarihi ve İslâm mezhepleri tarihi kaynaklarında ele alınmış, bizzat fırka mensupları kendi inanç ve düşüncelerini anlatmak üzere çok sayıda eser telif etmiş, karşılıklı reddiyeler yazılmış, Şîa üzerine modern dönemde müslüman müellifler ve şarkiyatçılar tarafından çalışmalar

yapılmış, böylece geniş bir literatür meydana gelmiştir. Şîa'nın ortaya çıkışıyla ilgili olarak Ya'kûbî'nin *Târîhi*'i, Taberî'nin *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*'ü, Mes'ûdî'nin *Mürûcü'z-zeheb*'i, kısmen sonraki gelişimlere ışık tutan İzzeddin İbnü'l-Esrî'nin *el-Kâmil fi't-târîhi*'i ile İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-nihâye*'si başvuru eserleridir. Kerbelâ Vak'ası'nın ardından ortaya çıkan Tenvâbîn hareketi, ilk Şîi fırkası sayılan Keysâniyye-Muhtâriyye'nin doğmasına yol açan Muhtâr es-Sekaffî'nin faaliyetleriyle Emevîler'in son dönemlerinde gerçekleşen Zeyd b. Ali ve Abdullah b. Muâviye'nin isyanları adı geçen eserlerde uzun rivayetlerle anlatılmıştır. Diğer taraftan başta Hz. Ali, Hasan ve Hüseyin olmak üzere imam kabul edilen şahıslar İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-kübrâ*'sı ve Belâzürî'nin *Ensâbü'l-eşrâf*'ı gibi eserlerde ele alınmış, geç dönem tarihçileri de önceki kaynaklarda yer alan bilgileri tekrarlamıştır.

Mezhepler tarihi ve makâlât türü eserler Şîa'nın kollarına ve belli ölçüde doktrinlerine ağırlık vermiştir. Bu türün en önemli teliflerinden sayılan Ebû'l-Hasan el-Eş'ârî'nin *Mağâlâtü'l-İslâmiyyin*'inde (I, 66-166). Şîa mezhebi Gâliyye, Râfıza ve Zeydiyye şeklinde üç gruba ayrılmış, her grup tâli kollarıyla belirtilmiş ve temel görüşleri yargılayıcı bir tutum sergilenmeden nakledilmiştir. Buna karşılık Ebû'l-Hüseyin el-Malatî'nin eserinde Şîa dalâlet ehli diye nitelendirilmiş, bazı aşırı görüşler İmamiyye'ye nisbet edilerek imâmetle ilgili fikirlerin reddine yönelik açıklamalar yapılmıştır (*et-Tenbih ve'r-red*, s. 18-35). Abdülkâhir el-Bağdâdî ayrı bir grup içinde değerlendirdiği Gâliyye dışındaki Şîa'yı Zeydiyye, Keysâniyye ve İmamiyye olarak ele alıp bunlardan doğan tâli grupları itikadî ve siyasi görüşleriyle birlikte yer yer tarafsızlığını koruyamadan anlatırken (*el-Fark*, s. 29-72) aynı dönemde yaşayan İbn Hazm'ın eserinde mutedil Şîa'nın reddettiği Gâliyye'ye ait birtakım görüşler onlara izâfe edilerek aktarılmıştır (*el-Faşl*, IV, 177-188). Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-nihâl*'inde (I, 144-207), diğer eserlerde olduğu gibi grupların ortaya çıkışı ve gelişimiyle ilgili sosyokültürel arka plan ihmal edilmekle birlikte hem sağlıklı gruplandırmalar ortaya konmuş, hem de bunların görüşleri olabildiğince doğru nakledilmiştir. Bu tür içinde Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî'nin *Fıraku's-Şî'a*'sı ile Ebû Halef Sa'd b. Abdullah el-Kummî'nin *el-Makâlât ve'l-fırağ*'ını da anmak gerekir. Birbirine çok benzeyen bu iki eserde, birinci imamdan on birinci imam Hasan el-Askerî'nin vefatına kadar ortaya

çıkan Şîi gruplarına ve bunların görüşlerine dair önemli bilgiler verilmiştir (makâlât türü kaynaklarda Şîa hakkında yer alan bilgiler ve değerlendirilmesi için bk. Eissentein, s. 1-9). Şîa'ya dair asıl literatür bizzat fırka mensuplarının kaleme aldığı eserlerden oluşmuştur. Ancak Keysâniyye-Muhtâriyye gibi zamanla tarih sahnesinden çekilen ve eserleri bugüne ulaşmayan fırkalarla ilgili bilgiler tarih kaynaklarında ve makâlât türü çalışmalarda bulunanlarla sınırlı kalmıştır.

Günümüze kadar varlığını sürdüren firkalardan Zeydiyye zengin bir literatür ortaya koymuştur. Büyük çoğunluğu yazma halinde olan bu eserlerin bir kısmı bizzat imamlar tarafından telif edilmiştir (bu telifler için bk. Ahmed Mahmûd Subhî, s. 587-598). Abdullah el-Habeşî, Yemen'le ve kısmen aynı coğrafyadaki diğer mezheplerle ilgili çalışmasında Zeydî literatürüne geniş yer ayırmıştır (*Meşâdirü'l-fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen*, Beyrut 1408/1988). Ahmed el-Hüseyinî, Yemen'den başka Taberistan ve Deylem bölgesini de dikkate alarak başlangıçtan günümüze kadar gelen süreçte 3346 Zeydî esere yer vermiş (*Mü'ellefâtü'z-Zeydiyye*, I-III, Kum 1413), Abdüsselâm b. Abbas el-Vecîz de aynı süre içinde eser telif eden 1246 Zeydî âlimini tanıtmıştır (*A'lâmü'l-mü'ellifine'z-Zeydiyye*, Amman 1420/1999). Öte yandan fırkaya ait yazma eserler 1930-1950 yıllarında tahkik edilerek yayımlanmaya başlanmış, bir duraklamanın ardından 1980'lerden itibaren neşir faaliyeti yeniden hız kazanmış (Abdullah b. Muhammed, s. 144-147), bu çerçevede Zeyd b. Ali'ye nisbet edilen *el-Mecmû'û* (nşr. E. Griffini, Milano 1919) *Müsnedü'l-İmâm Zeyd* adıyla tekrar neşredilmiştir (nşr. Abdülazîz el-Bağdâdî, Beyrut 1401/1981). Fırkanın ikinci kurucusu kabul edilen Kâsım er-Ressî ve torunu Hâdî İlelhak Yahyâ b. Hüseyin'in kelâm konularına ilişkin çalışmaları (*Resâ'ilü'l-âdl ve't-tevhîd*, nşr. Muhammed Amâre, I-II, Kahire 1971) ile Abdullah b. Hamza el-Mansûr-Billâh (ö. 614/1217) dönemine kadar Zeydî imamlarının biyografilerini içeren Kadî Humeyd b. Ahmed el-Mahallî'nin *el-Hadâ'iku'l-verdiyye*'si (I-II, tıpkı basım, baskı yeri yok, Dârü Üsâme, ts.) yayımlanmıştır.

İsmâliyye sırfî karakterine rağmen geniş sayılabilecek bir literatüre sahip olmuş, fırkanın müellifleri çoğu Arapça ve Farşça, kısmen de Gucerâtî gibi mahallî dillerde çok sayıda eser yazmıştır. Bunlar daha çok bâtinî te'villere dayalı felsefi,

edebî ve fikrî konularda yoğunlaşmıştır. W. Ivanow ilk çalışmasında bunlardan 691 eseri tanıtmış (*A Guide to Ismâ'ili Literature*, London 1933), ardından yayımladığı ikinci eserinde fırkanın Müsta'liyye ve Nizâriyye kollarına ait toplam 929 esere yer vermiş (*Ismâ'ili Literature*, Tahran 1963), daha sonra kendisi de bir İsmâîlî olan İsmâîl K. Pûnâvâlâ (İsmail K. Poonawala), *Bibliography of Ismaili Literature* adlı çalışmasıyla (California 1977) kapsamlı bir tanıtım yapmıştır. Fırkaya ait yazma eserler XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren neşredilmeye başlanmış olup Ferhad Defterî kendi eserinde yetmiş dolayında müelliften söz ederek bunların kitap ve risâlelerinin neşrini ve bir kısmının tercümesinin bibliyografik künyesini kaydetmiştir (*Ismaili Literature*, s. 106-161). Bu eserlerden Ebû Ya'kûb es-Sicistânî'nin *Keşfü'l-mağcûb'u* (nşr. Henry Corbin, Tahran 1949) ile Hamîdüddin el-Kirmânî'nin *Kitâbü'r-Riyâz'ı* (nşr. Ârif Tâmir, Beyrut 1960) örnek olarak zikredilebilir.

İsnâaşeriyye âlimlerinin tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm gibi temel İslâmî disiplinlerle diğer alanlarda ortaya koydukları çalışmaların listesi ciltleri bulunmuştur. Muhsin el-Emîn, kaleme aldığı eserde fırkanın ileri gelenlerinin hayatı ve çalışmalarına dair 13.000 civarında telifi sıralamış (*A'yânü's-Şî'a*, I-XI, nşr. Hasan el-Emîn, Beyrut 1403/1983), Âgâ Büzürg-i Tahrânî yirmi beş ciltlik eserinde (*ez-Zerî'a ilâ teşâñifi's-Şî'a*, Beyrut 1390/1970) alfabetik yöntemle fırka âlimlerine ait 53.510 çalışmayı tanıtmıştır. Bunlar arasında Tabersî'nin *Mecma'u'l-beyân'ı* (I-X, Beyrut 1415/1995), Muhammed Bâkir el-Meclisî'nin 400 kadar eserdeki rivayetleri bir araya getiren 110 ciltlik *Bi-hârü'l-envâr'ı* (Beyrut 1403/1983), Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin *Tehzîbü'l-aşkâm'ı* (I-X, Necf 1377-1382) ve Feyz-i Kâşânî'nin *'Îlmü'l-yakîn fi usûlî'd-dîn'ı* (I-II, Kum 1979) zikredilebilir (geniş bilgi için bk. CA'FERİYYE [Literatür]; İSNÂAŞERİYYE [Literatür]).

Dürzîliğin temel metinleri asırlar boyu gizli kaldıktan sonra XIX. yüzyılın ilk yarısında ilim çevrelerinin eline geçmiştir. Fırkanın Hâkim-Biemrillâh, Hamza b. Ali, Bahâeddin el-Muktenâ gibi ileri gelenlerine nisbet edilen bu metinler 111 risâleden meydana gelmiş, *Resâ'ilü'l-hikme* veya *el-Hikmetü's-serîfe* adıyla anılmıştır (eserlerin içeriğiyle baskıları hakkında bk. Abdurrahman Bedevî, II, 514-549). Nusayrîliğin temel metinleri de XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren ilim çevrelerince bilinir hale gelmeye başlamış, özellikle fırkanın temel kaynağı niteliğindeki *Kitâbü'l-*

Mecmû' ile Dürzîlik doktrinini konu edinen önemli eserler yayımlanmıştır. Abdurrahman Bedevî elli dolayındaki Nusayrî müellifinin 130'a yakın eserini tanıtmış (*a.g.e.*, II, 427-440), Muhammed Ahmed el-Hatîb, çalışmasında başta *Kitâbü'l-Mecmû'* olmak üzere bu eserlerden geniş iktibaslarla yer vermiştir (*el-Harekâtü'l-Bâtıniyye*, s. 394-416).

Şîa literatüründe muhaliflerce kaleme alınan reddiyelerin de özel bir yeri vardır. II. (VIII.) yüzyıldan itibaren Ehl-i sünnet ve Mu'tezile âlimleri, Şîa'nın itikadî ve siyasî konulardaki düşüncelerine yönelik eserler yazmaya başlamış, Şîi fırkaları da birbirlerine karşı reddiyeler yazmıştır (reddiyelerin yoğun olarak görüldüğü II-IV. [VIII-X.] yüzyıllar arasındaki eserler için bk. Kahveci, VIII/23 [2005], s. 77-87). Bu telifler arasında İbn Mâlik Hammâdî el-Yemânî'nin *Keşfü esrârî'l-Bâtıniyye ve aḥbârî'l-Karâmiḥa'sı* (nşr. M. Zâhid Keşverî, Kahire 1357), Muhammed b. Hasan ed-Deylemî'nin *Beyânü mezhebi'l-Bâtıniyye'siyle* (nşr. R. Strothmann, İstanbul 1938) *Gaz-zâlî'nin Fedâ'ihu'l-Bâtıniyye'si* (nşr. Abdurrahman Bedevî, Kahire 1964; trc. Avni İlhan, *Bâtıniğin İyüzü*, Ankara 1933) öne çıkan eserlerdir. İsnâaşeriyye'ye yönelik en meşhur reddiyeler arasında İbn Teymiyye'nin *Minhâcû's-sünne'si* (I-IX, nşr. Muhammed Reşâd Sâlim, Riyad 1986), İbn Hacer el-Heytemî'nin *eş-Şavâ'iku'l-muḥrika 'alâ ehli'r-rafz ve'd-dalâl ve'z-zendeḳa'sı* (nşr. Abdurrahman b. Abdullah et-Türkî – Kâmil Muhammed el-Harrât, Beyrut 1417/1997; T trc. *Yakıcı Yıldınmlar*, trc. Hasib Seven, İstanbul 1990) ve Abdülazîz ed-Dihlevî'nin *Tuḥfe-i İsnâ'aşeriyye'si* (Leknev 1255, 1295 [Ar. trc. Gulâm Muhammed b. Muhyiddin b. Ömer]; Mahmûd Şükürî el-Âlûsî, *Muḥtaşarü't-Tuḥfeti'l-İsnâ'aşeriyye*, nşr. Muhibbüddin el-Hatîb, Kahire 1953) sayılabilir. Ayrıca bunlara, Şîi bölgelerine yaptığı seyahatlerdeki gözlemlerini dikkate alarak reddiye yazan Mûsâ Cârullah'ın *el-Veşî'a fi naḳzı 'akâ'idü's-Şî'a'sıyla* (Kahire 1935, 1403) İhsan İlâhî *ez-Zahîr'in eş-Şî'a ve'l-Kur'ân* (Lahor 1983), *eş-Şî'a ve's-sünne* (Lahor 1984), *eş-Şî'a ve Ehlü'l-beyt* (Lahor 1984) gibi eserlerini eklemek gerekir (reddiyelerle ilgili geniş bilgi için bk. REDDİYE [Şîa]). Diğer taraftan Şîa'nın siyasî meseleleri itikadî konular haline getirmesi, özellikle İsnâaşeriyye'nin imamı nasla belirlemesi ve imamların mâsum olduğuna hükmetmesi, ilk üç halife ile ashaba ta'n etmesi gibi sebeplerle Ehl-i sünnet âlimleri kelâma dair eserlerinin son bölümlerinde Şîa'ya yer verip görüşlerini

değerlendirmişlerdir. Meselâ Mâtürîdiyye kelâmcılarından Ebû'l-Muîn en-Nesefî (*Tebsiratü'l-edille*, nşr. Claude Salamé, Dımaşk 1993, II, 825-912) ve Eş'arî kelâmcılarından Teftâzânî (*Şerḥu'l-Makâsîd*, nşr. Abdurrahman Umeyre, Beyrut 1409/1989, V, 232-320) imâmet konusuna geniş yer ayırarak Şîi iddialarını cevaplandırmıştır.

Modern dönemde Şîa'nın ortaya çıkışı ve tarihî gelişimi, ana fırkaları, Şîi şahsiyetler, usûlü'd-dîn ve fûrû-i dîn ile ilgili konular, başta imâmet olmak üzere Şîa'nın Ehl-i sünnet'ten ayrıldığı noktalar vb. hususlarda bizzat Şîa'ya mensup müellifler, Ehl-i sünnet âlimleri ve şarkiyatçılar tarafından çok sayıda kitap, makale ve inceleme ortaya konmuştur. Şîi müelliflerinden Nebîle Abdülmün'im Dâvûd'un *Neş'etü's-Şî'a-ti'l-İmâmiyye'si* (Bağdat 1968), Abdullah Feyyâz'ın *Târîḥu'l-İmâmiyye ve eslâfihim mine's-Şî'a'sı* (Beyrut 1975), Muhammed Hüseyin Zeyn'in *eş-Şî'a fi't-târîḥi* (Beyrut 1979), Muhammed Hüseyin Muzaffer'in *Târîḥu's-Şî'a'sı* (Beyrut 1985) bunlardan bazılarıdır. Doktrinle ilgili olarak Muhammed Hüseyin b. Ali Kâşîfulgîrâ'nın *Aşlû's-Şî'a ve usûlühâ* (Beyrut 1954, T trc. *Ca'ferî Mezhebi ve Esasları*, trc. Abdülbaki Gölpınarlı, Kum 1412), İbrâhim Müsevî ez-Zencânî'nin *'Akâ'idü'l-İmâmiyyeti'l-İsnâ'aşeriyye* (I-III, Kum 1984) ve Hâşim Ma'rûf el-Hasenî'nin *Uşûlü't-teşeyyü'* (Beyrut, ts., Dârü'l-kalem) adlı çalışmaları ilgi gören eserlerdendir. Şîa'nın Ehl-i sünnet'ten ayrıldığı önemli konulara dair Nâsir Mekârim eş-Şirâzî'nin *Ma'rîfetü'l-imâme* (Beyrut 1992), Abdülhüseyin Ahmed Emîni'nin *el-Gâdir fi'l-Kitâb ve's-Sünne ve'l-edeb* (I-XI, Tahran 1987), Seyyid Abdullah Hasan el-Müsevî el-Bahrânî'nin *Bahş ḥavle'l-bedâ'* (Beyrut 1987), Ahmed b. Zeynüddin el-Ahsâî'nin *Kitâbü'r-Rec'a* (Beyrut 1414/1993) gibi eserleri zikredilebilir. Diğer taraftan Şîa adıyla anılmakla birlikte daha çok İsnâaşeriyye'ye ağırlık veren Farsça *Dâ'iretü'l-ma'ârif-i Teşeyyü'* (I-VI, Tahran 1369-1376), Hasan Emîn tarafından neşredilen *Dâ'iretü'l-ma'ârif-i'l-İslâmiyyeti's-Şî'iyye* (Beyrut 1410/1990), Muhammed Hüseyin el-Hâirî'nin kaleme aldığı *Dâ'iretü'l-ma'ârif-i's-Şî'iyyeti'l-âmm* (I-XVIII, Beyrut 1413/1993) gibi ansiklopedilere de işaret etmek gerekir.

Sünnî dünyasında gerek Şîi gruplar gerekse Şîa adıyla İsnâaşeriyye merkezli çalışmalar kabarık sayılara ulaşmıştır. Ahmed Muhammed Ahmed Celî'nin *Dirâse 'ani'l-fırak fi târîḥi'l-müslimîn el-Ḥavâ-*

ric ve 'ş-Şî'a (Riyad 1988), Muhammed Râşid el-Ukaylî'nin eş-Şî'a neş'etühâ ve te'tavvürühâ (Amman 1400/1980), Ahmed Kemâl Şeat'ın eş-Şî'atü'l-İmâmiyye fel-sefe ve târih (Kahire 1414/1994) adlı çalışmaları bunlar arasında sayılabilir. Muhammed el-Bendârî'nin Şîa ile Fars kültürü arasındaki ilişkileri ele aldığı et-Teşey-yu' (Amman 1988), zaman zaman Şîi ri-vayetlerini mezhebin kabulleriyle aynileştirme emek ürünü olan Nâsır b. Abdullah el-Kafârî'nin Uşûlü mezhebi's-Şî'a (I-III, Riyad 1414/1993), titiz bir çalışma kabul edilen Muhammed İbrâhim el-Feyyûmî'nin eş-Şî'atü'l-'Arabîyye ve 'z-Zeydiyye'si ile (Kahire 1423/2002) eş-Şî'atü's-şu'û-bîyye ve'l-İsnâaşeriyye'si (Kahire 1423/2002) ve Kâmil Mustafa eş-Şeybî'nin eş-Şîla beyne't-taşavvuf ve't-teşeyyü' (I-II, Bağdat 1982) adlı eserleri özellikle anılmalıdır. İrfan Abdülhamîd, itikâdî mezheplere tahsis ettiği kitabında Şîiliğin ortaya çıkışı ile İsnâaşeriyye, Zeydiyye ve İsmâiliyye'nin kısa tarihçeleri ve doktrinleri hakkında değerli tahliller ortaya koymuş (Dirâsât fi'l-fırak, s. 9-65), Abdurrahman Bedevî Mezâhibü'l-İslâmiyyîn'in (I-II, Beyrut 1973) II. cildini İsmâiliyye, Karâmita, Nusayrîlik ve Dürzîliğe ayırıp önemli bilgilere yer vermiştir.

Batı dünyası ilk defa Fâtımîler dönemi ve Haçlı seferleri sırasında Şîa'dan haberdar olmuş, İsnâaşeriyye hakkında ilk bilgiler Safevî hânedanlığı döneminde elde edilebilmiş, XVII. yüzyılda Şîi bölgelerini gezen seyyahların notlarıyla bu bilgiler genişletilmiştir. XIX. yüzyılda Joseph Arthur, James Morier, Alfred von Kramer gibi âlimlerin eserlerinde belirginlik artmış, oryantalizmin gelişmesiyle birlikte Şîilik önceleri İslâm'a dair kitaplarda bir bölüm olarak işlenmiş, daha sonra müstakil çalışmalar yapılmıştır. 1979 yılındaki İran İslâm Devrimi'nin hemen öncesinden itibaren kitaplar, makaleler ve tezlerden oluşan yoğun bir yayın faaliyeti gerçekleştirilmiştir (Kohlberg, s. 23-44). Şarkiyatçıların çalışmalarında ilk dönemlerde İsmâiliyye, Nusayrîlik ve Dürzîlik gibi fırkalara ağırlık verilmiş, bunlarla Hıristiyanlık arasında bağlar kurulmuş, İran İslâm Devrimi ile Körfez Savaşı'ndan sonra İsnâaşeriyye ile İran, Irak ve Lübnan bölgeleri özel çalışma konuları haline gelmiştir. Batı'da yapılan çalışmalar arasında, Dwight M. Donaldson'ın İsnâaşeriyye'yi konu edinen ilk müstakil eserlerden biri olma özelliğini taşıyan *The Shi'ite Religion*'ı (London 1933), Henri

Laoust'un *Les schismes dans l'Islam*'ı (Paris 1965), Hint alt kıtası Şîiliği açısından önemli sayılan John Norman Hollister'in *The Shi'a of India*'sı (New Delhi 1979), Moojan Momen'in Şîa'nın kaynakları, nüfusu ve doktrini hakkında önemli bilgiler içeren *An Introduction to Shi'i Islam*'ı (London 1985), Irak Şîiliği hakkında özgün bilgiler aktaran Yizthik Nakash'ın *The Shi'is of Irak*'ı (Princeton 1992) ve W. M. Watt'ın ilk Şîi hareketleri ve düşüncesinin arka planlarına dair kıymetli bilgiler veren *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* adlı eseri (s. 339-347) burada sayılmalıdır. Bunların yanında Şîa'nın menşei, inançları, tasavvufu ilişkisi, İslâm sanatlarına katkısı gibi konular hakkında makalelerden oluşan *Shi'ism Doctrines, Thought and Spirituality* (ed. Seyyid Hossein Nasr v.dğr., New York 1988); İran, Irak, Lübnan, Körfez ülkeleriyle Afganistan ve Suudi Arabistan'daki çağdaş Şîi eğilimleri konu edinmiş makalelerden teşekkül eden *Shi'ism and Social Protest* (ed. Juan R. I. Cole – Niki R. Keddie, New Haven-London 1986) ile Wilfred Madelung'un diğer mezheplerle birlikte Şîa'nın çeşitli kollarına dair makalelerini bir araya getirerek yayımladığı *Religious Schools and Sects in Medieval Islam* (London 1985) ve Etan Kohlberg'in İsnâaşeriyye hakkındaki makalelerinden oluşan *Belief and Law in Imami Shi'ism* (Hampshire 1991) adlı çalışmaları da kaydedilmelidir (Batı'daki çalışmalar için ayrıca bk. M. Ali Amir-Moezzi – Sabine Schmidtke, CCLXXXV/1 [1997], s. 73-86).

Türkiye'de de Şîa ile ilgili önemli çalışmalar yapılmıştır. Kendisi de İsnâaşeriyye Şîası'na bağlı olan Abdülbaki Gölpınarlı, Şîi âlimlerinden yaptığı çok sayıda tercümeden başka *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîilik* adıyla bir kitap yazmış (İstanbul 1987), Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi: Giriş'te* (İstanbul 1985) Şîa'nın ana kolları, görüşleri, yayılması ve coğrafyasının yanı sıra Şîa hakkında değerlendirmelere yer vermiş (s. 189-261), Ethem Ruhi Fiğlalı *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*'nde (İzmir 2004) Şîa'nın ana kollarıyla ilgili kapsamlı bilgiler vermiş (s. 113-221), *İmâmiyye Şîası* adlı eseri (İstanbul 1984) bu alanda el kitabı niteliği kazanmış, Mazlum Uyar *İmâmiyye Şîası'nda Düşünce Ekolleri Ahbarîlik* isimli bir çalışma yapmıştır (İstanbul 2000). 1993 yılında İstanbul'da Sünnî ve Şîi âlimlerinin katılımıyla gerçekleştirilen sempozyumun tebliğleri *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu* başlığıy-

la neşredilmiştir (İstanbul 1993).

BİBLİYOGRAFYA :

Eş'arî, *Ma'kâlâtü'l-İslâmiyyîn* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1411/1990, I, 66-166; Ebû'l-Hüseyn el-Malâtî, *et-Tenbîh ve'r-red* (nşr. M. Zâhid Kevserî), Bağdad-Beyrut 1388/1968, s. 18-35; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdü), s. 223-227, 238-241, 244-247; Abdülkâhîr el-Bağdâdî, *el-Farq beyne'l-fırak* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1411/1990, s. 29-72; İbn Hazm, *el-Faşl*, IV, 177-188; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl* (nşr. M. Seyyid Kîlânî), Beyrut 1410/1990, I, 144-207; İrfan Abdülhamîd, *Dirâsât fi'l-fırak ve'l-'akâ'idü'l-İslâmiyye*, Bağdad 1387/1967, s. 9-65; Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1973, II, 427-440, 514-549; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 339-347; Ahmed Mahmûd Subhî, *ez-Zeydiyye*, Kahire 1404/1984, s. 587-598; M. Ahmed el-Hatîb, *el-Harekâtü'l-Bâtıniyye fi'l-'âlemi'l-İslâmî*, Amman 1404/1984, s. 394-416; E. Kohlberg, "Western Studies of Shi'a Islam", *Shi'ism, Resistance and Revolution* (ed. M. Kramer), London 1984, s. 23-44; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi: Giriş*, İstanbul 1985, s. 189-261; H. Eisenstein, "Sunnite Accounts of the Shi'a", *Shi'a Islam, Sects and Sufism* (ed. F. de Jong), Utrecht 1992, s. 1-9; Abdullah b. Muhammed b. Hamîdüddîn, *ez-Zeydiyye*, San'a 1424/2004, s. 144-147; Farhad Daftary, *Isma'ili Literature: A Bibliography of Sources and Studies*, London-New York 2004, s. 106-161; Ethem Ruhi Fiğlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, İzmir 2004, s. 113-221; M. Ali Amir-Moezzi – Sabine Schmidtke, "Twelver Shi'ite Resources in Europe", *JA*, CCLXXXV/1 (1997), s. 73-122; Niyazi Kahveci, "Şîa ve Mutezile'nin Reddiye Literatürü Üzerine Çalışma", *Dinî Araştırmalar*, VIII/23, Ankara 2005, s. 69-91; a.mlf., "Haricilik, Şîa ve Mutezile'nin İmamet Literatürü Üzerine Çalışma", a.e., VIII/23 (2005), s. 171-189.

İLYAS ÜZÜM

ŞİAR

(الشعار)

Allah'a kulluk etmeye vesile olan, saygı gösterilmesi ve korunması gereken belli ibadet, işaret ve semboller anlamında terim.

Sözlükte "bilmek, hissetmek" anlamındaki şî'r (şar) kökünden türeyen şîâr (şaire, çoğulu şeaîr) "ayırıcı özellik, nişan, âlâmet" mânasına gelir. Şîâre ve meş'ar kelimeleri de aynı anlamdadır. Bu çerçevede bayrak ve sancak gibi temsil özelliği taşıyan şeylere veya askerlikte kullanılan parolalara da şîâr adı verilmiştir. Dinî terminolojide Allah tarafından vazedilen, O'na kulluk etmeye vesile olan, saygı gösterilmesi ve korunması gereken belli ibadet, işaret ve semboller şîâr kabul edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de şîâr kelimesi geçmemekle birlikte "dinin gerçekleştirilmesini